

Rike og provins. En komparativ analyse av kongsgårder og gods i tidlig nordeuropeisk middelalder (ca. 500–1100)

Prosjektbeskrivelse

Dr. Frode Iversen, Arkeologisk institutt, Universitetet i Bergen

Prosjektet er finansiert av Norges Forskningsråd 2007-2010

Medarbeidere: Dr. Johan Berg, Universitetet i Stockholm og Dr. Matihias Hensch, Universitetet i Bamberg

Emne og mål for prosjektet

Dette prosjektet har som mål å sammenligne et utvalg kongsgårder og gods fra tidlig middelalder i Nord-Europa – i Norge, Danmark, Sverige, Tyskland og England. Kongsgårder representerte kan hende de fremste rurale maktsentra i sine samtidige riker. Det er ikke tidligere utført komparative undersøkelser av nordeuropeiske kongsgårder og gods. Dette vil være et naturlig skritt videre i forhold til min doktorgrad, som omhandler kongsgårder og gods på Vestlandet i Norge, men som i mindre grad har et komparativt utsyn. En sammenligning av kongsgårdene med hensyn til struktur og oppbygging vil kunne belyse vesentlige trekk ved kongemaktens fysiske organisering i den europeiske statsutviklingen i denne perioden, og hvordan et slikt maktgrunnlag ble endret over tid.

Hovedproblemstillingen er knyttet til overgangen fra ambulerende maktutøvelse basert på rurale kongsgårder, til mer permanente institusjonaliserte statsdannelser basert på befestninger, borger og byer, og hvordan en slik overgang ble gjennomført i ulike deler av Nord-Europa. Jeg ønsker på et slikt grunnlag å belyse de nevnte kongedømmenes strukturelle utvikling over tid ved å analysere kongsgårdene i en topografisk og maktmessig sammenheng. Det innebærer en studie av landskap og eiendomsforhold – såkalt *Grundherrschaft* omkring hovedgårdene som hadde tilknyttet ulike former for jordbrukere og bosetninger. Både i Tyskland og England er kildene til kongsgårder og gods eldre enn i Norge. Prosjektet vil derfor også kunne belyse denne tidlige fasen bedre, som igjen vil utgjøre et viktig komparativt grunnlag for skandinaviske forhold.

Prosjektet har to hoveddeler: (1) å gi en oversikt over kongelige residenser innen de nevnte land før ca. 1100, samt foreta en detaljanalyse av et utvalg av disse med deres tilliggende godseiendom, og (2) foreta en litteraturbasert sammenstilling over andre sentra med ulike former for delegert kongelig makt. Dette omfatter ulike former for stormannssentre, men også geistlige institusjoner knyttet til kongemakten – det som med et felles begrep kan sies å være forbundet med såkalt *provincial government*. Slik vil jeg få et godt grunnlag for en komparativ diskusjon av nordeuropeiske kongedømmers fysiske strukturering i tid og rom i perioden ca. 500–1100.

Ved å se disse to nivåene samlet og komparativt, vil jeg kunne belyse den fysiske og romlige strukturen for slike kongedømmer nærmere, og ikke minst hvordan forholdet mellom ulike aktører som konge, stormenn og kirke endret seg over tid.

Planen er å etablere et nettverk av yngre forskere omkring prosjektet, fra Stockholm, München/Bamberg og Oxford, hvor disse frikjøpes for tre månedersverk hver. Ved å samarbeide nært med disse forskerne vil jeg kunne gjøre meg godt med

kildesituasjonen i de respektive områdene og diskutere nye metodiske og teoretiske utfordringer. En slik nettverksbygging vil forhåpentligvis også danne grunnlag for gode og varige internasjonale kontakter.

Problemstillinger

Den såkalte *Gemeinfreietesen* har siden 1960-tallet blitt modifisert og til dels forlatt i europeisk forskning, slik den også har blitt i Skandinavia de siste 15–20 årene. Den tidligere forskningen skisserte de germanske samfunnene som nærmest utelukkende bestående av frie bønder og jevnbyrdige ætter uten individuell råderett, mens dette samfunnet i dag betraktes som hierarkisk inndelt og med innslag av store godseiere (Rösener 1995; Verhulst 1995; T. Iversen 1997; Skre 1998). Spørsmål knyttet til grader og typer av råderett står sentralt, også når det gjelder kongelig besittelse.

I doktorgradsavhandlingene fra 2004 studerte jeg utvalgte vestnorske kongsgårder. Sentralt sto spørsmålet om hvordan kongen konverterte et ruralt, ambulerende maktgrunnlag til urbane og fastere forankrede styringssentra, problematisert i forhold til tidlig statsutvikling. Prosessen lot seg følge konkret gjennom eiendomsfordeling omkring kongsgårdene, hvor krongods ble overført nye kirkelige institusjoner i Bergen på 1100- og 1200-tallet. Det er grunn til å tro at liknende prosesser fant sted også utenfor Skandinavia. Arkeologen Annie Renoux (Mainz) har nylig pekt på at karolingiske *Pfalz* ble oppgitt som kongelige sentra i vestfrankiske områder alt på 900-tallet, og at godsene da ble avhendet.¹ Parallelt overtok byer og nærliggende borger slike sentralfunksjoner (Renoux 2001, 34), både under og utenfor kongelig kontroll. Også i England ble et stort antall steinborger anlagt på 1000- og 1100-tallet, og flere kom til å danne utgangspunkt for nye urbane kongelige sentra (Anderson 1970, 48f; Atkins *et al.* 1998, 134). Som i Skandinavia synes det å ha foregått en forskyvning fra et ruralt til et urbant kongelig maktgrunnlag på 1000- og 1100-tallet i Nord-Europa, kanskje tidligere. Utviklingen av råderett til de eldre kongelige godsene er viktig for å kunne studere en slik prosess mer inngående, og hvordan og til hvilke institusjoner råderetten ble overført. Dette er i liten grad studert utenfor Norge, i et statsdannelsesperspektiv.

Prosjektet i lys av europeisk forskning

I Susan Reynolds oversiktsverker, som representerer *Stand der Forschung* over Vest-Europas kongedømmer (1997) og forleningsproblematikk (1994) er terminologi og kongemakt som paneuropeisk fenomen drøftet inngående. Hun behandler imidlertid ikke forholdene i Skandinavia i særlig grad. Det savnes også analyser av de romlige og fysiske aspektene ved både *regnum* og *provincial government* i de områdene hun behandler. Ideologiske forhold er drøftet inngående, men løsrevet fra romlig og fysisk struktur. I liten grad er de fysiske aspektene ved de "ambulerende kongedømmene" i Nord-Europa drøftet komparativt, og hun nevner knapt kongsgårder i sitt arbeid (Reynolds 1997, 277), til tross for den åpenbare betydning disse har for strukturering av kongemakt i tid og rom.

---

¹ Termen *Pfalz* betegner egentlig bygningen herskeren benyttet i samband med utøvelse av rikets makt (Renoux 2001, 29). Brukes her synonymt med "kongsgård med monumental bebyggelse".

Det synes å være mange likheter i den grunnleggende strukturen i kongedømmenes fysiske organisering i Skandinavia, England og Tyskland/Frankrike. Sentralt står spørsmålet om råderettsutviklingen omkring kongsgårdene, og endringsprosesser da byene i større grad overtok sentralfunksjoner fra de eldre rurale kongsgårdene. Som i Skandinavia, inngikk de karolingiske og engelske kongsgårdene i et ambulerende system. Wilhelm Berges (1952) beskriver dette for tyske områder som et *Reisekönigtum* og riket som et *Reich ohne Hauptstadt*. Dette nettverket av kongegårder dannet det egentlige *regnum*, dvs. kongens kjerneområde som var basert på kontroll over land og mennesker (Renoux 2001, 29). Regentens jevnlige fysiske nærvær var avgjørende for vedlikehold av rikets maktstruktur og når han tok opphold på kongsgården, steg aktivitetsnivået betydelig, med samlinger, marked, rituelle handlinger og rettsaker. Når regenten igjen forlot området, sank aktiviteten (Jensen 2004, 307). Regenten var sentrum, kongsgårdene mediet. Dette var likevel ikke et statisk forhold; nye kongsgårder ble opprettet, og andre forlent bort, avhengig av hvilke områder som til enhver tid dannet kongemaktens sentralområde, *regnum*. Utenfor et gitt kjerneområde var kongens makt mer indirekte, basert på delegert kongelig myndighet, forleneringer og allianser med lokale stormenn, som del av en kontinuerlig forhandlingssituasjon mellom konge, stormenn og geistlighet.

Nylig har den svenske arkeologen Johan Callmer påpekt at arkeologiske undersøkelser i England og på kontinentet ikke har vært organisert i en slik skala at det har vært mulig å rekonstruere selve bosetningsmønstrene omkring et manor eller et palass (Callmer 2002, 111). Det arkeologiske fokus har vært på selve herresetet – *manor* eller *Pfalz* – og da gjerne med et bygningsteknisk perspektiv. Noen gods er likevel bedre undersøkt enn andre, både gjennom arkeologiske og historiske kilder. Av de tyske kongsgårdene står Paderborn i Sachsen i en særstilling. Her er det over mange år utført omfattende arkeologiske utgravninger nylig publisert samlet i serien *Deutsche Königspfalzen* (Fenske *et al.* 2001). Det har likevel vært mindre fokus på omkringliggende godseiendom og sosialt landskap (se Balzer 1999). Også Karl den stores gods, *Ingelheim* ved Rhinen, er relativt godt belyst innen den arkeologiske forskningen. Her er både omkringliggende bosetninger og selve palasset delvis arkeologisk kjent, og drøftet i Konrad Weidemanns (1975) studie, likevel relativt kortfattet. Råderettsforhold er i liten grad trukket inn.

En studie av nyetablerte kongsgårder i okkuperte områder kan være et "barometer" for utøvelse av kongemakt i denne perioden. Pfalzen i Paderborn er ett slikt eksempel. Tilsvarende ligger Pfalzen i Salz (Unterfranken) og kongsgården Lauterhofen, forbundet med det viktige kongelige senteret Sulzbach i Nord-Bayeren i et viktig grenseområde mot øst (Dannheimer 1968; Hensch 2005).

I Steven Bassetts (1989) artikkelsamlingen og Barbara Yorkes (1990) monografi blir oppkomsten av forskjellige angelsaksiske kongedømmer i England drøftet inngående. Alt på 600-700-tallet dannet angivelig noen kongsgårder med avhengige bosetninger egne atskilte områder – eller gods (Bassett 1989, 17–23). I England merker to angelsaksiske kongsgårdsanlegg seg ut i arkeologisk sammenheng. Det gjelder *Gefrin*, eller Yeavinger i Northumbria (Hope-Taylor 1977), samt godset Cheddar i Sommerset (under Wessex) som middelalderarkeologen Phillip Rahtz undersøkte på 1960-tallet

(Rahtz *et al.* 1979). For Yeavinger har man likevel liten kunnskap om eventuelt tilliggende gods og dets struktur. Rahtz' studie viser derimot at Cheddar-godset gjennomgikk en oppsplittingsprosess med etappevis avhending til kirken, trolig på 1000-tallet, ikke ulik den jeg mener å se for kongsgodsene i Norge noe senere, og som kan synes å være en allmenn utvikling i Vest-Europa.

Forskere som arkeologen Michael Aston (1998) og historikeren Rosamond Faith (1997), som arbeider med eldre godssystemer i England, står i tradisjonen etter historikeren Glanville Jones. På 1950-tallet utformet han tesen om såkalte *multiple estates* i det angelsaksiske England, store gods med et variert ressursgrunnlag (f.eks. Jones 1976). Likevel er det gjort lite konkret forskning på godsstrukturer omkring kongsgårdene før den normanniske erobringen, slik Peter Sawyer (1983) har påpekt. Kent og Sussex/Wessex, som delvis ble kolonisert fra nåværende Danmark på 400-500-tallet, og med stor grad av kontinuitet i den politiske strukturen i middelalderen, vil i min studie utgjøre et interessant komparativ område for skandinaviske forhold.

Krongodset i Sverige er nært knyttet til det såkalte Uppsala Öd-komplekset. Innen svensk forskning er det likevel gjort relativt lite med kongsgårdene siden Henrik Schücks analyse av Uppsala Öd fra 1914 og Jerker Roséns arbeid fra 1949. Krongodset er best belagt i Hälsingelagen og Västergötland hvor landskapslovene fra omkring 1300 navngir i alt 13 kongsgårdene (Schück 1914; Rosén 1949). Nylig har Leif Grundberg (2000) gått gjennom det arkeologiske materialet ved kongsgårdene i Hälsingelagen, men uten å foreta undersøkelser av gårdene i en godssammenheng.

Kongsgårdene i Danmark ble sist behandlet av Anders Andrén i en studie fra 1983. Dessuten har Johan Callmer (2002) i en nyere studie sammenlignet et utvalg kongsgårdsområder og gods i Skandinavia, deriblant Jelling, Lejre og Uppsala, men med fokus på selve bosetningen omkring disse og uten at konkret eiendomsstruktur er trukket inn som en faktor i analysen.

Teori og samfunnsperspektiv

Prosjektet bygger videre på en grunnleggende oppfatning om at samfunnets maktstrukturer uttrykkes i et landskap gjennom materiell kultur som kommuniserer på et intersubjektivt nivå. Nyere arkeologisk teori understreker den aktive rollen rommet har for å strukturere og forme sosiale relasjoner. Dette perspektivet kan være særlig aktuelt i forbindelse med min analyse av godsdannelser. Sosiale relasjoner og maktstrukturer innad på et gods, og mellom godset og dets omgivelser, kan dermed tenkes i form av romlige begreper og kategorier.

Problematisering av selve eiendom- eller råderettsbegrepet inngår også i en slik debatt, i en periode hvor et moderne, romerrettslig og absolutt eiendomsbegrep neppe er relevant. Personlig over- og underordning gjennomsyret alle samfunnsnivå, på et vertikalt plan. I et hovedsaklig ruralt samfunn var eiendomsretten til jord tilsvarende oppstykket i et hierarki av rettigheter, som gav alle til underhold, men ulikt fordelt (Ganshof 1969 (1968), 13; T. Iversen 2001). Innen rammen av et samfunn med en slik sosialt differensiert råderett, ser det ut til at den markerte begravelsen har vært forbeholdt personer øverst i et gitt sosialt hierarki, knyttet opp mot romlige størrelser som land.

Jeg arbeider ut fra en hypotese om at det sosiale landskapet i tilknytning til en godsenshet rommer tre hovednivåer; (1) hovedgården, i herrens besittelse, (2) hovedgårdens råderettsområde, i hovedsak besatt av ufrie jordbrukere, (3) områdene utenfor godsdannelsen, hovedsakelig besatt av frie jordbrukere. Dette må ikke oppfattes som strengt atskilte kategorier, men snarere som et analytisk redskap til å kartlegge det sosiale landskapet omkring en godsenshet. Endringer mellom disse tre nivåene var et viktig ledd i samfunnsutviklingen i denne perioden. Det kan tenkes ulike former for sosiale allianser mellom frie jordbrukere og godsherren, særlig av militær karakter.

Når mange *manors* var forbundet i nettverk gjennom felles eierskap, kunne en herre oppnå dominans over større områder. Slike systemer kunne anta et veldig omfang, særlig i Karolingerriket, men også i Englands mange kongedømmer i denne perioden. Innad i slike store godssystemer var der hierarkier i eiendomsmassen, knyttet til ambulerende kongemaktutøvelse og ulike former for kongelig eiendom. I nyere utforskning av det karolingiske krongodset skiller en f.eks. mellom *Pfalz*, *curtis/villae* og *Fiskalgut* (Renoux 2001 m/ref.).

Graden av herredømme over land og sosiale grupper i tidlig europeisk middelalder er i dag et viktig forskningsemne, både i Skandinavia, England og Tyskland. Til forskjell fra tidligere forskning hevdes det nå at store deler av bondebefolkningen i denne perioden besto av ufrie jordbrukere, som sto i et avhengighetsforhold til sine jordherrer. Parallelt med fremveksten av stat og kirke økte frigivningen av ufrie ved godsene, og det høymiddelalderske leilendingsvesenet trådte frem. Dette kan ha vært særlig aktuelt i forhold til godsene jeg ønsker å analysere.

Å arbeide komparativt må i en arkeologisk sammenheng strekke seg ut over rene litteraturstudier. Ulik diskursiv praksis og fortolkning, samt språklige og terminologiske forskjeller gjør at jeg selv må foreta en gjennomgang av kildene. Det er vanskelig å fri seg fra den såkalte virkningshistorien – kildenes tolkningshistorie (Gadamer 1965). Likevel anser jeg det som avgjørende i en komparativ analyse å etablere mest mulig sammenlignbare data for områdene jeg skal arbeide med. Så langt rå er, må det etableres et felles metodisk grep, som justeres for de ulike områdene.

Metodisk utgangspunkt

Metodene jeg har utarbeidet i forbindelse med doktorgradsarbeidet og tidligere, for å sannsynliggjøre forhistoriske gods- og eiendomsstrukturer, har fått relativt stort nedslag i norsk arkeologi de senere årene. Spørsmålet er om disse metodene også egner seg utenfor Norge og Skandinavia. Et forhistorisk gravmateriale vil åpenbart være differensiert med hensyn til ytre form og innhold. Metoden tar likevel utgangspunkt i at gravminner ofte avspeiler råderettsforhold til land og eiendom. Både i skandinavisk (f.eks. Ringstad 1991; Zachrisson 1994; Skre 1998, 199–213; F. Iversen 1999) og innen britisk arkeologi (Bonney 1976; Morris 1991; Dark 1995, 99f. m/ref) er det påpekt en mulig sammenheng mellom forekomst av forhistoriske gravminner og rettigheter til land. Prinsipielt er ikke kildesituasjonen så ulik i områdene jeg skal studere, men er forskjøvet i tid, i hovedsak fordi kristendommen ble introdusert til ulik tid. Jeg vil først og fremst betone behovet for en totalhistorie på den måten at jeg nyttegjør meg av alt tilgjengelig kildemateriale i avgrensede lokale kontekster, med flerfaglig tilnærming som særlig

kombinerer arkeologiske og skriftlige kilder. Generaliseringer utover et lokalhistorisk nivå er tenkt som systematiske sammenligninger av topografisk individuelle enheter, hvor målet er å oppnå slutninger av mer allmenn karakter (jf. Holmsen 1940, 32f).

Hypotesen er at underliggende gårder i større godssamlinger ble drevet av trelle eller former for leilendinger. Slike personer, uten egen eiendom, synes heller ikke å ha hatt rett til markert begravelse, slik det er dokumentert i Norge. Her er tendensen at gravhauger fra jernalderen finnes på gårder som senere var i bondeie. Gravhaugen kan således kommunisere et eiendomsforhold til gården. Dette gir følgelig et viktig prinsipielt utgangspunkt for å analysere nærvær/fravær av gravhauger innenfor og utenfor senere kjente godsområder. Som i Skandinavia er det forskningshistorisk tradisjon for å skille ut særskilt rike graver for å belyse et elitesjikt og maktsentra, såkalte *princely burials / Fürstengräber* (Yorke 1990, 9). De fleste gravminnene er likevel av en enklere karakter og skal helst knyttes til et samfunnsmessig midtsjikt med frie jordeiere. Ved å utnytte dette potensialet i gravminnene vil en kunne belyse råderettsforhold, både ved arkeologiske og skriftlige kilder.

Det er grunn til å tro at metoden har relevans også utenfor Norge. I hele det germanske området er det etter nåværende forskningsstatus sannsynlig at det fantes både land fri for overordnet herrerett og godsstrukturer side om side. Land uten ekstern eller overordnet råderett ble i tidlig middelalder kalt *alleu* i franske kilder (Bloch 1966 (1931), 77) og med et felles germansk begrep; *allodial* (f.eks. Bassett 1989, 20). Det er språklig og reelt en parallell til skandinavisk *odel*, og betegner opprinnelig trolig en form for eiendom som var ubeskattet og fri for ytelser, i betydningen *hel* eller *udelt råderett*.

Parallelt eksisterte former for godssystemer, men disse er mindre belyst i forskningen. Slike gods synes å ha blitt avhendet og brukket opp på ulike tidspunkt i Nord-Europa, nært forbundet med prosesser knyttet til statsdannelse. Ved å studere eiendomstrukturen omkring kongsgårdene kan en klargjøre hvilke institusjoner/personer som overtok partene, og dermed avlese bakenforliggende strategiske forhold knyttet til kongelig donasjon og alliansebygning, forbundet med endringsprosesser i organisering av fysisk kongemakt. I engelsk forskning er det påpekt at slike oppbrenningsprosesser foregikk alt fra 600-tallet (Bassett 1989, 19), og i tyskspråklig forskning har spørsmålet om oppløsningen av det såkalte *Villikations-systemet* lenge stått sentralt (Verhulst 1995 m/ref). Likevel er det behov for metoder som knytter de arkeologiske og historiske kildekategoriene bedre sammen omkring kongsgårdene.

I forbindelse med denne søknaden har jeg foretatt en forundersøkelse av forholdene i England for å sikre metodens relevans. Her er det kjent ca. 25.000 angelssaksiske gravminner fra perioden 400 og 650 (Arnold 1988) og 150 kongsgårder før 1066, de tidligste nevnt på 400-tallet (Sawyer 1983). For kongedømmene Kent og Sussex har jeg kombinert data om distribusjon av gravminner sammenlignet med utbredelsen av kongsgårder (jf. Brooks 1989; Welch 1989). Resultatet av forundersøkelsen er lovende og viser at kongsgårdene i Kent og Sussex er lokalisert i områder med relativt få angelssaksiske gravminner. Dette kan indikere at gravminnene ligger i områder dominert av allodialt land. For å videreutvikle metodikken og avstemme den til lokale empiriske forhold er det nødvendig med mer detaljerte landskapsanalyser omkring kongsgårdene med vekt på godsstruktur og sosialt landskap.

Avgrensning av undersøkelsesområdet og empiri

De konkrete kongsgårdene jeg ønsker å undersøke er valgt ut med tanke på at de godt arkeologisk undersøkt og at det finnes gode skriftkilder til eiendomsforholdene omkring.

Günther Binding behandler 15 kongsgårder (*Pfalz*) fra perioden 765–1025 i Tyskland og tilgrensende områder (Binding 1996, 59–197), men det finnes langt flere (Ehlers 2002). Disse representerer de fremste av kongsgårdene i sin samtid, i motsetning til kongsgårder med andre administrative funksjoner (*curtis/villae*) og alminnelig inntektsgivende krongods (*Fiskalgut*). På bakgrunn av kildeforholdene har jeg valgt ut den karolingiske Pfalzen i Salz (Unterfranken) og dessuten den karolingiske kongsgården Lauterhofen nært forbundet med Sulzbach (Oberpfalz) i Nordbayeren.

I England har Peter Sawyer (1983) kartlagt kildesituasjonen for kongsgårder før 1066, og finner 152 slike, i tillegg til et tjuetalls uidentifiserbare kongsgårder. Disse var knyttet til forskjellige kongedømmer, som det var sju av omkring år 800 (Yorke 1990). Kildeforholdene ligger best til rette i sør- England og i West Midlands, utenfor Danelagen, fordi det her også var kontinuitet i kildeproduserende kirkelige institusjoner i vikingtiden (Yorke 1990, 20). Utbredelsen av de forhistoriske gravminnene tilsier at de sørøstlige områdene egner seg best for en undersøkelse, særlig Kent og Sussex.

I Sverige er kongsgårdene og deres status mindre kjent, med unntak av for to landskapslovområder som omtaler 13 kongsgårder på begynnelsen av 1300-tallet. Det har imidlertid vært flere kongsgårder enn dette i Sverige, hvor Uppsala Öd-godset utgjorde et hovedområde for kongemakten i Sveariket. Jeg vil undersøke selve kjerneområdet for dette godset, omkring Uppsala. I Danmark gir Kong Valdemars jordebok fra omkring 1230 et særskilt godt inntak til krongods og kongsgårder, hvor over 150 slike er ført opp (Andrén 1983). Her vil jeg undersøke Lejre og Jelling nærmere, to av danekongenes hovedresidenser og hvor særlig Lejre er godt arkeologisk undersøkt gjennom mange år (Jensen 2004 m/ref).

Berettende kilder navngir ca. 30 kongsgårder i Norge før 1130, hvor minst 15 lå på Vestlandet – et hovedområde for kongemakten i yngre jernalder (F. Iversen 2004 m/ref). I den nye analysen vil jeg også trekke inn Avaldsnes og Utstein – to av Harald Hårfagres viktigste kongsgårder. Forholdene omkring Avaldsnes er nylig behandlet i Arnfrid Opedals (2005) doktoravhandling, uten at konkrete eiendomsforhold er studert og for tiden har også Arkeologisk museum i Stavanger (AmS) et stort prosjekt gående her.

En mer detaljert studie av disse ni godsområdene – Uppsala Öd, Lejre og Jelling (Sverige og Danmark), Salz og Lauterhofen (Tyskland), to utvalgte kongsgårder i Kent og Sussex (England) og Avaldsnes og Utstein (Norge) – bør være en overkommelig oppgave, omlag på størrelse med arbeider jeg har gjort tidligere. Når det gjelder oversikt og romlig fordeling av områder med *provincial government* må den basere seg på en sammenstilling av nåværende forskningsresultater, og ikke en primær kildegjennomgang. Jeg har kartlagt dette for Norges del gjennom studier av lendmannsgårdene. Litteraturtilfanget internasjonalt er omfattende og vil kunne danne grunnlag for romlige analyser av *regnum* og *provins*.

Samarbeidspartnere og gjennomføring

Jeg har det siste året deltatt i prosjektet *Peasant's right to control land in the Middle Ages and Early modern Times* i regi av Tore Iversen (NTNU) og John Ragnar Myking (Høgskolen i Bergen), finansiert av Norges Forskningsråd. Her har jeg knyttet internasjonale kontakter som jeg nå ønsker et mer formalisert samarbeid med. Å studere *Pfalz* og *manors* i en utvidet landskapskontekst med vekt på *Grundherrschaft* passer godt inn i det nevnte prosjektet om bøndernes råderett. Jeg legger opp til et tre måneders forskningsopphold ved hvert av lærestedene Stockholm, Bamberg/München og Oxford. Her har jeg etablert en gruppe på to rådgivende seniorforskere i tillegg til en yngre forsker som jeg skal arbeide nært sammen med. Også i Norge har jeg etablert en prosjektgruppe. Følgende institusjoner og personer har sagt seg villige til å inngå i prosjektgruppen:

Land	Ansvarlig institusjon	Seniorforskere	Forsker
Sverige Danmark	Kulturgeografiske institusjonen, Stockholms universitet	Mats Widgren (kulturgeograf) Anders Andréén (arkeolog)	Johan Berg (kulturgeograf)
Tyskland	Universitetet i München Der Otto-Friedrich-Universität Bamberg	Gertrud Thoma (historiker) Ingolf Ericsson (arkeolog)	Matthias Hensch (arkeolog)
Norge	Arkeologisk institutt, UIB Historisk institutt, NTNU	Ingvild Øye (arkeolog) Tore Iversen (historiker)	Frode Iversen (arkeolog)
England	Prosjektgruppen i England er under etablering		

I Sverige/Danmark blir kulturgeografen Johan Berg min nærmeste samarbeidspartner. Han har doktorgrad på tidlig middelalderske jordegods i Östergötland (2004) og kjenner forholdene omkring Uppsala Öd inngående. Når det gjelder forholdene i Danmark har Anders Andréén særskilt kompetanse. Tyskland: arkeologen Ingolf Ericsson er spesialist på middelalderske borger og herreseter og Gertrud Thoma (historiker) har arbeidet med ulike spørsmål knyttet til *Grundtherrschaft* og klostergods. Matthias Hensch (arkeolog) blir min nærmeste samarbeidspartner. Han har doktorgrad på tyske borganlegg (2003), og kjenner feltet inngående. Prosjektgruppen i Norge utgjøres av Ingvild Øye, veilederen min på doktorgrads-prosjektet, samt Tore Iversen ved NTNU, som arbeider komparativt med spørsmål om råderettsforhold i Europa. Prosjektgruppen i England, som er det siste området jeg planlegger å reise til, er nå under etablering.

Hva	Hvor	Første år					Andre år					Tredje år						
Oppstart prosjekt	Bergen	■	■															
Artikkel 1. Datainns. + skrivning, Sverige	Stockholm		■	■	■													
Ferdigstille art. 1	Bergen				■													
Artikkel 2. Datainns. + skrivning, Tyskland	München/ Bamberg.				■	■	■											
Ferdigstille art. 2	Bergen					■												
Artikkel 3. Datainns. + skrivning, England	Oxford					■	■	■										
Ferdigstille art. 3	Bergen							■										
Samling av prosjektgruppe	Bergen																	
Litteraturstudier provincial government									■	■	■							
Datainns. + skrivning, Norge										■	■	■	■					
Samling av prosjektgruppe													■					
Skrivning av monografi														■	■	■	■	■

Hovedtrekk i prosjektets fremdriftsplan. Flere av prosessene vil løpe mer parallelt enn skjemaet gir inntrykk av

Publiseringsplan

I første halvdel av stipendperioden skal det publiseres tre artikler, på svensk, tysk og engelsk, sammen med samarbeidspartnerne. I siste del av stipendperioden skal resultatene sammenlignes med forholdene i Norge, i form av en monografi (engelsk). Jeg tar sikte på å publisere den i serien *The Northern World* (Brill forlag, Leiden og Boston). Det skal etableres egen hjemmeside for prosjektet og jeg tar sikte på å skrive to populære artikler samt arbeide aktivt mot pressen.

Strategi for databehandling og romlig analyse

Jeg har særskilt kompetanse på bruk av GIS (ArcGis 9.1 og MapInfo). I mine tidligere arbeider har mye av det empiriske materialet vært presentert i form av kart, noe som har fungert godt. Også denne gangen vil jeg bygge opp en integrert enhet (database og kart) som vil lette arbeidet med å utarbeide kartmaterialet betraktelig.

Kommentar til budsjett

I tillegg til lønnskostnadene ved min postdoktorstilling må det påregnes ni månedsværk i form av honorar til forskningssamarbeidspartnerne og dekning av husleie og reise i forbindelse med forskningsopphold. I tillegg ønsker jeg å arrangere to samlinger for prosjektgruppen i Bergen eller Oslo.

Literatur

- Anderson, William 1970. *Castles of Europe : from Charlemagne to the Renaissance*. London.
- Andrén, Anders 1983. Städer och kungamakt – en studie i Danmarks politiska geografi före 1230. *Scandia* 49: 1, 31–76. Lund.
- Arnold, C.J. 1988. *An archaeology of the early Anglo-Saxon kingdoms*. London.
- Atkins *et al.* 1998. *People, land and time: an historical introduction to the relations between landscape, culture and environment*. London.
- Balzer, Manfred 1999. Paderborn im frühen Mittelalter (776-1050): Sächsische Siedlung – Karolingischer Pfalzort – Ottonisch-salische Bischofsstadt. *Geschichte der Stadt in ihrer Region*, bind 1: *Das Mittelalter. Bischofsherrschaft und Stadtgemeinde* (Göttmann *et al.*), 3-118. Paderborn.
- Bassett, Steven 1989. In search of the origins of Anglo-Saxon kingdoms. *The Origins of the Anglo-Saxon kingdoms* (ed. Steven Bassett), 3–27. London / New York.
- Berg, Johan 2003. *Gods och landskap – jordägare, bebyggelse och samhälle i Östergötland 1000-1562*. Meddelanden / Kulturgeografiska institutionen. Stockholms universitet 120. Stockholm.
- Berges, Wilhelm 1952 (oppretrykk 1993). Das Reich ohne Hauptstadt. *Das Hauptstadtproblem in der Geschichte. Festgabe zum 90. Geburtstag Friedrich Meineckes*, 1-29. Goldbach.
- Binding, Günther 1996. *Deutsche Königspfalzen von Karl dem Großen bis Friedrich II, 765–1240*. Darmstadt.
- Bloch, Marc 1966 (1931). *French rural history – an essay on its basic characteristics*, engelsk oversettelse ved J. Sondheimer. London.
- Bonney, D. J. 1976. Early boundaries and estates in Southern England. *Medieval Settlement – Continuity and Change* (ed. P. H. Sawyer), 72–82. London.
- Brooks, Nicholas 1989. The creation and early structure of the kingdom of Kent. *The Origins of the Anglo-Saxon kingdoms* (ed. Steven Bassett), 54–74. London / New York.
- Callmer, Johan 2002. Extinguished solar systems and black holes: traces of estates in the Scandinavian Late Iron Age. *Uppåkra : centrum och sammanhang* (red. Birgitta Hårdh). *Uppåkrastudier 3, Acta archaeologica Lundensia series in 8° 34*, 109–137. Stockholm.
- Dannheimer, H. 1968. *Lauterhofen im frühen Mittelalter*, Kallmünz.
- Dark, K. R. 1995. *Theoretical archaeology*. London.
- Ehlers, Caspar 2002. *Orte der Herrschaft. Mittelalterliche Königspfalzen*. Göttingen.
- Fenske *et al* 2001. *Splendor palatii. Neue Forschungen zu Paderborn und anderen Pfalzen der Karolingerzeit. Deutsche Königspfalzen 5*. Göttingen.
- Gadamer, Hans-Georg 1965. *Wahrheit und Methode : Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik*, Tübingen.
- Ganshof, Francois Louis 1969 (1968). *Hva er feudalismen?* oversatt til norsk av Sølvi Sogner. Oslo.
- Gai, S.A., Mecke, B. 2004. *Est locus insignis... Die Pfalz Karls des Großen in Paderborn und ihre bauliche Entwicklung bis zum Jahr 1002*, Mainz.
- Grundberg, Leif 2000. Husabyar i Norrland? Undersökningar kring Hälsingelagens Uppsala öd. *En bok om husabyar* (red. Michael Olausson), 75–91. Uppsala.

- Hensch, Mathias 2005. *Burg Sulzbach in der Oberpfalz. Archäologisch-historische Forschungen zur Entwicklung eines Herrschaftszentrums des 8. bis 14. Jahrhunderts in Nordbayern*. 3 Bde. Büchenbach 2005.
- Holmsen, Andreas 1940. Nye metoder innen en særskilt gren av norsk historieforskning. *HT* 32, 27–25. Oslo.
- Hope-Taylor, Brian, 1977. *Yeaving: an Anglo-British centre of early Northumbria*. Department of the environment, *Archaeological reports* 7. London.
- Iversen, Frode 1999. *Var middelalderens lendmannsgårder kjerner i eldre godssamlinger? En analyse av romlig organisering av graver og eiendomsstruktur i Hordaland og Sogn og Fjordane*. Arkeologiske avhandlinger og rapporter fra Universitetet i Bergen 4. Bergen.
- Iversen, Frode 2004. *Eiendom, makt og statsdannelse : kongsgårder og gods i Hordaland i yngre jernalder og middelalder*. Avhandling for dr. art, Universitetet i Bergen.
- Iversen, Tore 1997. *Trelldommen norsk slaveri i middelalderen*. Skrifter, Historisk institutt, Universitetet i Bergen 1. Bergen.
- Iversen, Tore 2001. Jordeie og jordleie – eiendomsbegrepet i norske middelalderlover. *Collegium Medievale* 14, 79–114.
- Jensen, Jørgen 2004. *Yngre jernalder og vikingetid : 400-1050 e.Kr. Danmarks oldtid* 4. København.
- Morris, I. 1991. The archaeology of ancestors – the Saxe/Goldstein hypothesis revisited. *Cambridge Archaeological Journal* 1, 147–169.
- Opedal, Arnfrid 2005. *Kongens død i et førstetlig rike : skipsggravritualer i Avaldsnes-området og aspekter ved konstituering av kongemakt og kongerike 700-950 e.Kr. Acta humaniora* 228. Avhandling for dr. philos., Universitetet i Oslo.
- Rahtz, Philip et al. 1979. *The Saxon and medieval palaces at Cheddar : excavations, 1960-62. BAR British series* 65. Oxford.
- Renoux, Annie 2001. Bemerkungen zur Entwicklung des Pfalzenwesens in Nordfrankreich in der Karolingerzeit (751–987). *Splendor palatii. Neue Forschungen zu Paderborn und anderen Pfalzen der Karolingerzeit* (red Fenske et al.). *Deutsche Königspfalzen* 5, 25–50. Göttingen.
- Reynolds, Susan 1994. *Fiefs and vassals – the medieval evidence reinterpreted*. Oxford.
- Reynolds, Susan 1997. *Kingdoms and communities in Western Europe, 900–1300*. Oxford.
- Ringstad, Bjørn 1991. Graver og ideologi implikasjoner fra vestnorsk folkevandringstid. *Samfundsorganisation og regional variation – Norden i romersk jernalder og folkevandringstid – beretning fra 1. nordiske jernaldersymposium på Sandbjerg Slot 11–15 april 1989* (red. Charlotte Fabech og Jytte Ringtved). *Jysk Arkæologisk Selskabs skrifter* 27, 141–149. Århus.
- Rosén, Jerker 1949. *Kronoavsnödringar under äldre medeltid*. Skrifter / utgivna av Kungl. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Lund 46. Lund.
- Rösener, Werner 1995. Einführung. *Grundherrschaft und bäuerliche Gesellschaft im Hochmittelalter* (Red. Werner Rösener). *Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte* 115, 9–15. Göttingen.
- Sawyer Peter 1983. The Royal Tun in Pre-Conquest England. *Ideal and reality in Frankish and Anglo-Saxon society: studies presented to J. M. Wallace-Hadrill* (ed. Wormald et al), 273–299. Oxford.
- Schück, Henrik. 1914. *Uppsala öd. Uppsala universitetes årsskrift. Program* 2. Uppsala.
- Skre, Dagfinn 1998. *Herredømmet bosetning og besittelse på Romerike 200–1350 e. Kr. Acta humaniora* 32. Oslo.
- Verhulst, Adriaan 1995. Aspekter der Grundherrschaftsentwicklung des Hochmittelalters aus westeuropäischer Perspektive. *Grundherrschaft und bäuerliche Gesellschaft im Hochmittelalter* (Red. Werner Rösener). *Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte* 115, 16–30. Göttingen.
- Weideman, Konrad 1975. Ausgrabungen in der Karolingischen Pfalz Ingelheim. *Ausgrabungen in Deutschland, teil 2 Römische Kaiserzeit im freien Germanien, Frühmittelalter I*, 437–446. Mainz.
- Welch, Martin 1989. The kingdom of the South Saxons: the origins. *The Origins of the Anglo-Saxon kingdoms* (ed. Steven Bassett), 75–83. London / New York.
- Yorke, Barbara 1990. *Kings and kingdoms of Early Anglo-Saxon in England*. London / New York.
- Zachrisson, Torunn 1994. The Odal and its manifestations in the Landscape. *Current Swedish Archaeology* 2, 219–238. Stockholm.